

VÁLEČNÉ ODŠKODNĚNÍ OBYVATELSTVA V ČECHÁCH ZEJMÉNA NA BOLESLAVSKU PO ROCE 1866.

Alexandra Špiritová

O příčinách i průběhu prusko-rakouské války v roce 1866 bylo již napsáno mnoho odborných prací.¹ Všechny rozebírají válku z vojenského hlediska nebo z hlediska jejích politických důsledků pro rakouskou monarchii. Pouze nepatrná část prací se více věnuje dopadu válečných událostí na civilní obyvatelstvo. I v těchto případech převažuje pozornost k politickému vlivu událostí na smýšlení a postoje prostých obyvatel českých zemí k vídeňské vládě.² Jejich reakce však většinou nebyla vyvolána roztrpčením nad vojenskými porážkami rakouské armády, ale zcela prozaicky ekonomickými důsledky války – ztrátou majetku a mnohdy i životního minima. V důsledku špatného odhadu rakouských vojenských strategií byly totiž české země v druhé polovině roku 1866 vydány nejméně jedenáctkrát proudům vystěhovalců a průchodům vojska, spojených převážně s drancováním, vymáháním rekvisic nebo poškozením soukromého i obecního majetku. Pokusme se tuto migraci sledovat:

1. Saská armáda – před vyhlášením války Sasku Prusy bylo 10. června 1866 v Drážďanech dohodnuto, že saské vojsko ustoupí bez boje do Čech, kde se spojí s rakouskou armádou. Již 15. června projel Podmokly zvláštní vlak, vezoucí přes Prahu do Lince saský korunní poklad.³ Do Prahy ustoupil i saský královský dvůr se svou vojenskou ochranou. 16. června Prusové začali bez vojenského odporu obsazovat saské království a jeho armáda v počtu 23 000 vojáků ustupovala do Čech. Ústup skončil 25. června, kdy se saská armáda rozložila spolu s prvním rakouským armádním sborem u Mladé Boleslavi a Mnichova Hradiště. Se saským sborem ustupovalo i 2 000 rakouských vojáků z Prusy obsazeného Holštýnska. Vojáci byli zpočátku transportováni vlakem, ale v důsledku zvyšujícího se tlaku postupujících Prusů se jejich ústup měnil na útěk za české hranice všemi komunikacemi;

2. Saští uprchlíci – jakákoliv vojenská okupace vyvolá vždy u civilního obyvatelstva pocity nejistoty a nebezpečí. Nebylo tomu jinak ani v Sasku a severočeské vesnice a města byla od 16. června vydána náporu uprchlíků před postupující pruskou okupací. Je samozřejmé, že se mezi vyděšené a zbídačené uprchlíky přimíchali i uprchlíci před zákonem a bezpečnost místního obyvatelstva byla narušena;

3. Rakouská armáda před rozhodující bitvou – vrchní velení rakouské armády

bylo až do napadení Saska přesvědčeno, že k válce buď nedojde nebo Prusko povede invazi na Vídeň nejkratší cestou přes Kladsko a Moravu.⁴ Proto byla strategicky upřednostněna Olomouc a severní Čechy byly ponechány prakticky bez armády, v Pojizeří byl ponechán jen první armádní sbor. Napadení Saska a jeho obsazování směrem k českým hranicím si vynutilo změnu vojenské strategie. Již 17. června, v den vydání rakouského císařského manifestu o válce s Pruskem, dal nově jmenovaný vrchní velitel rakouské Severní armády generál Benedek rozkaz k přesunu armády z Moravy do Čech na linii Miletín – Dvůr Králové – Josefov (dnes součást Jaroměř), kam byl určen i hlavní vojenský stan. Protože i Benedek předpokládal vpád Prusů z Kladska u Náchoda, byl jeden rakouský sbor dislokován do oblasti Žamberka a Opočna. Přesun armády znamenal prakticky pochod kolem 200 000 vojáků z Moravy do Čech po hlavních silnicích. Železnice byla vyhražena pro přesun zásob a těžkévojenské techniky.⁵ Je pochopitelné, že silnice se záhy ucpaly. Po přechodu českých hranic Prusy 22. června se přesun rakouské armády musel urychlovat. Vojsko se tlačilo krajem jako povodeň bez ohledu na místní obyvatelstvo a jejich hospodářský majetek. Tento příval trval celých deset dní. Jeho délka i ekonomické a politické důsledky vzhledem k vzbuzování nálad u obyvatelstva, byly předznamenáním krutého osudu této armády;

4. Čeští uprchlíci – obyvatelé českého vnitrozemí se v druhé polovině června stále více stávali svědky příchodu uprchlíků ze severních Čech před pruskou armádou. Spolu s nimi se ovšem šířily i poplašné zprávy o postupu a krutosti pruské okupační armády.⁶ Mnozí se k uprchlíkům přidávali a do středních Čech se začal tláčit proud vystěhovalců s jen velmi malým existenčním minimem;

5. Pruská armáda před rozhodující bitvou.

Pruské vojsko prakticky bez odporu obsadilo ve dnech 16.–21. června saské království. Dělo se na tři armády: a) Labskou, která obsadila Lipsko, Drážďany a 21. června došla k českým hranicím u Šluknova, b) První pruskou, která se posunula k českým hranicím v prostoru Žitavy a Zhořelce a c) Druhou pruskou, která obsadila Kladsko a Slezsko. 22. června vstoupila do Čech jako první Labská armáda v počtu 54 tisíc osob.⁷ Postupovala prakticky bez vojenského odporu (rakouská armáda se teprve přesunovala z Moravy) přes Šluknov a Rumburk ve směru na Cvikov. První bitvu svedla až 26. června u Kuřívod. Po vítězství ještě téhož dne obsadila Mnichovo Hradiště a prorazila tak Benedekovou zamýšlenou linii obrany. Cílem této armády bylo povodí Jizery mezi Železným Brodem a Turnovem, kde se měla setkat s První pruskou armádou. Ta překročila české hranice také 22. června a přes Frýdlant směřovala na Liberec, který 24. června též bez boje obsadila. První bitvu svedla až 25. června, kdy u Sychrova zvítězila a umožnilo ji to 26. června obsadit Turnov. Síla této armády je uváděna počtem 86 tisíc. Poslední pruský vojenský útvar, Druhá armáda, byla nejsilnější. Pochod

přes české hranice zahájil až 26. června třemi proudy: a) přes Žacléř na Trutnov, b) přes Meziměstí a Broumov na Polici nad Metují a konečně c) přes Náchod. Není účelem této práce popisovat průběh bitev, které po sobě zanechávaly civilnímu místnímu obyvatelstvu pošlapaná pole, vypálené lesy a mnohde i vesnice s otevřenými hroby nepochovaných padlých a umírajících bez pomoci. Omezím se na konstatování, že do svedení rozhodné bitvy 3. července 1866 u Sadové obsadilo severní polovinu Čech přes 200 tisíc pruských vojáků;

6. Rakouská armáda po bitvě.

Po prohrané bitvě u Sadové nastal samozřejmě ústup rakouské armády, podobný v prvních dnech chaotickému útěku. Brány nejbližší rakouské pevnosti v Hradci Králové se večer 3. července uzavřely a poražení vojáci byli nuceni hledat záchranu v širokém okolí. Teprve po dvou dnech se vedení rakouské armády pokusilo z nich opět formovat vojenské útvary a organizovat ústup na Moravu. V té době již Rakousko odevzdalo Benátky a francouzský císař se uvolil být prostředníkem prusko-rakouského mírového jednání;

7. Pruská armáda po bitvě do uzavření příměří.

Pruské vojsko mělo k 3. červenci své síly koncentrovány u Hradce Králové, kde také vítězně svedlo rozhodnou bitvu. Jen nepatrná část armády začala okamžitě po bitvě pronásledovat poražené, všeobecně byl pro armádu vyhlášen třídní odpočinek. Po něm se rozdělila na dvě části: větší část se vydala stíhat ustupující rakouskou armádu s cílem případného oblehnutí Vídně, menší celky dostaly za úkol postupné obsazování Čech a případný pochod obchvatem přes Jihlavu k Vídni. 8. července dorazila tato část do Prahy, která byla vyhlášena otevřeným městem a v důsledku toho obsazena bez boje. Po dalším odpočinku část okupační armády pokračovala ve směru na České Budějovice a Jihlavu. Jejich postup byl značně ztížen vytrvalým deštěm, který jednak ztěžoval pochod a jednak přispíval k epidemii cholery, šířící se za vojskem ze severních Čech. Nemoc ohrozila dokonce i samotného Bismarka, který v té době postupoval se svou vítěznou armádou na Moravě.⁸ Po zvážení její situace i dosažených výsledků přistoupil na zahájení jednání a 22. července 1866 bylo v Mikulově sjednáno pětidenní příměří. Již 26. července však pruský postup v Čechách pokračoval a byly například obsazeny Zdice 1200 členným pruským plukem.⁹

9. Pruská armáda po uzavření příměří.

Sjednání příměří bylo začátkem mírového vyjednávání. Protahovalo se v důsledku sporu o válečné reparace. Pruská strana si nárokovala odstoupení 1100 km² území s přibližně 10 000 obyvateli. V Čechách tak byla ohrožena oblast mezi Frýdlantem a Libercem a západně od Broumova. Potom, co Bismark přistoupil na finanční náhradu 20 milionů pruských tolarů, byla 26. července podepsána předběžná mírová smlouva se stanovením demarkační linie pro pruskou okupaci do

uzavření míru: Cheb – Plzeň – Tábor – Jindřichův Hradec – Znojmo – Břeclav – Bohumín. Pro místní obyvatelstvo na Moravě i v Čechách to znamenalo zahájení přesunu pruského vojska z Moravy zpět za demarkační linii. Aby jeho přechod byl urychlen, bylo ve třetím paragrafu smlouvy povoleno, že Prusové mohou po dobu přesunu překračovat linii, což v jižních Čechách například znamenalo její protažení z Tábora až k Třeboni.¹⁰ Největší dopad pro místní obyvatelstvo však měl sedmý paragraf smlouvy. Stanovil, že na dohodnutém okupovaném území se postará o výživu okupační armády s výhradou vybírání daní.

Jestliže do uzavření příměří (22.7.1866) trpěly válkou především severní části českých zemí, pak během srpna byly válkou postiženy i jejich střední a jižní části. V severovýchodních Čechách se k vyživování okupační armády připojila i nutnost zajišťovat zásobování pevností, které zůstaly v rakouských rukách. V Terezíně byla posádka 7000 mužů, v Josefově též kolem 5000 a v Hradci Králové 3000 mužů;

10. Pruská armáda po uzavření míru.

Od 9. srpna 1866 bylo zahájeno jednání o prusko-rakouské mírové smlouvě. K jejímu podepsání došlo 23. srpna.¹¹ Znamenalo ukončení války, ale zdaleka ne ukončení válečných útrap obyvatelstva. V důsledku uzavření míru začalo stahování pruské armády z okupovaného území, které trvalo do 19. září. Z části byla transportována zpět do Pruska po železnici a spolu s lazaretními vlaky prakticky ochromila její provoz. V období 5.–15. září bylo například jen z Prahy vypraveno 80 zvláštních vlaků se 60 000 vojáky k hranicím.¹² Další část okupační armády postupovala k saským hranicím všemi dostupnými komunikacemi přes příkazy a ujišťování jejích velitelů. Situace s jejím zásobováním byla složitá, protože procházela již kraji zuboženými válkou. Vesnice byly jednak opuštěny, jednak jejich zcela zbídačené obyvatelstvo bylo ochotno i s holýma rukama chránit zbytek svého majetku.¹³

11. Pruská domobrana.

Ještě před propuknutím války nabízeli čeští politici předáci i dobrovolné organizace vládě formování domobran. Vídeň v obavě před ozbrojenými Čechy, kterým nedůvěřovala, odmítla.¹⁴ Povolila domobranu až v době, kdy válku prakticky prohrála a na české straně o domobranu nebyl zájem. Opačně se zachovala pruská vláda. Před zahájením války byl již v Berlíně připraven k nasazení domobranecký sbor. Nestal se předvojem pruské armády, ale vstoupil do Čech za Labskou a První pruskou armádou. Byli to hlavně příslušníci tohoto domobraneckého sboru, kteří na okupovaném území nastoupili dočasně na místa evakuovaných a uprchlých pracovníků místní veřejné správy nebo i řemeslnictva pro potřeby pruské armády. Na druhé straně se v řadách domobraneckého sboru nacházelo i mnoho příslušníků lumpenproletariátu. Tato část pruské armády proto

vzbuzovala mezi místním obyvatelstvem nejvíce nedůvěry a obav. Navíc bylo podezření, že v řadách domobrany je mnoho dezertérů a pruských zvěďů. Od samého začátku války se pruská invaze vyznačovala výbornou znalostí krajiny, umístění rakouské armády a pruské mapy byly přesnější, než mapy rakouského armádního štábu. Bylo nesporné, že pruská zpravodajská služba, navzdory všem opatřením rakouských úřadů, pracovala v Čechách na vysoké úrovni.¹⁵ Nelze se proto divit, že obyvatelstvo podezíralo příslušníky pruské domobrany ze špionáže, vinilo je ze své bídy více, než příslušníky pruské armády a chovalo se k nim i nepřátelštěji.¹⁶ Část domobrany odcházela z Čech až s uzavřením prusko-saského míru 21. října 1866, jako poslední součást okupační armády.

Veškeré vyličené přesuny vojska i průchody uprchlíků měly ovšem těžký dopad na hospodářství země a existenční životní podmínky civilního obyvatelstva. Tím spíše, že na mnoha okupovaných místech došlo k narušení organizace občanského života i chodu a provozu obchodu, dopravy, řemesla a jiných institucí v důsledku evakuace místních státních úřadů před nepřítelem. Vedle deprimujícího vlivu na obyvatelstvo měla tato skutečnost za následek, že nebyla prováděna žádná opatření na ochranu jeho bezpečnosti a potřeb. Naopak ho víceméně nabádala k útěku či pasivnímu očekávání okupace, což urychlovalo její postup. Veřejnost takové počínání odsuzovala. Z neznalosti pozadí evakuace ji kladla hlavně za vinu zemskému ústředí státní správy, českému místodržitelství. Je samozřejmé, že u mnoha místních úřadů šlo o projev zbabělosti, ale evakuace sama a především evakuace státních úřadů, byla předem na pokyn z Vídně připravena. Protože však většina pokynů zůstala veřejnosti utajena a nebyla zveřejněna ani po válce, unikla z valné části i pozornosti odborné literatury. Rozeberme si ji proto na základě písemných pramenů podrobněji.

Postupový plán evakuace státních úřadů byl zpracován na pokyn vídeňského ministerstva vnitra z dubna 1866. Vzhledem k vývoji prusko-rakouských vztahů se však ministerstvo více zajistilo. Nespoléhalo, jako armádní štáb, na zprávy zpravodajské služby o invazi Pruska přes Moravu a vydalo stejný pokyn moravskému i českému místodržitelství. Protože za situaci a chod státní správy v Čechách zodpovídal český místodržitel, zastavme se nejprve u obsazení této funkce. Začít musíme již v druhé polovině roku 1865. Počátkem léta byl dosavadní český místodržitel hrabě Richard Belcredi jmenován státním ministrem a funkce místodržitele nebyla obsazena. Jejím vykonáváním byl provizorně pověřen český vicemístodržitel hrabě Antonín Lažanský. Z této skutečnosti není nutno nic usuzovat, roční provizorní pověření vedením místodržitelství vicemístodržiteli se v letech 1863–1871 stalo pravidlem a jakousi jejich zkušenou dobou. V tomto případě však velmi obtížnou. Po válce byl Lažanský kritizován a jmenování místodržitelem se nedočkal. Povšimněme si proto více jeho předpokladů pro vedení zemské státní správy. Padesátiletý právník měl

za sebou třináct let u moravského gubernia, sedm let ve funkci dvorního rady uherského místodržitelství s přidělením v Košicích a konečně ve stejné funkci pracoval v letech 1860–1864 v Praze u českého místodržitelství, kde byl v roce 1864 jmenován vicemístodržitelem.¹⁷ Lze tedy o něm říci, že byl zkušený praktik. Vedení českého místodržitelství přejímal v době, kdy zejména ve středních a západních Čechách začínala sociální pnutí mezi dělnictvem. V únoru – březnu 1866 přerostla dokonce v nepokoje, které uklidňovala armáda. Lze si ovšem dnes položit otázku, zda byly nepokoje opravdu vyvolány sociálními důvody a jakou roli v nich sehrála i politika Pruska, případně činnost jeho emisarů.¹⁸ To však v té době zřejmě nikoho nenapadlo a státní správa se spokojila s obnovením klidu. Tím spíše, že dubnový pokyn k sestavení plánu evakuace ji plně zaměstnal jinými starostmi.

Již 6. května 1866 předložil Lažanský ministerstvu vnitra návrh opatření na zajištění organizace státní správy a případné postupné evakuace úřadů při pruské invazi do Čech.¹⁹ Po překvapivě rychlém schválení návrhu 7. května s ním prezídium českého místodržitelství seznámilo oběžníkem z 11. května přednosty krajských úřadů s tím, aby u okresních úřadů zajistili morální pevnost jejich vedoucích a byli jim nápomocni při udržování klidu v případě ohrožení.²⁰ Úřady dostaly výslovný pokyn připravit evakuaci, ale provést ji až v případě bezprostředního ohrožení obsazení místa nepřitelem. Jednotliví okresní přednostové byli hodnoceni z hlediska své pracovní morálky, odvahy i energičnosti a v některých případech bylo dokonce uvažováno o jejich výměně.²¹ Nelze proto zcela vinit místodržitelství z toho, že někteří z hodnocených nakonec selhali a ze svého místa předčasně odešli. Na druhé straně je možné, že to bylo zaviněno i špatnou informovaností o postupu nepřitele. Konečně je možno předpokládat, že mnozí skutečně vytrvali do poslední chvíle, ale podle pokynů předem evakovali majetek úřadů do vnitrozemí s předstihem. To vše mohlo u neinformované veřejnosti vzbudit dojem chaotického a zbabělého útěku.

Obdobně byla připravována evakuace zemských úřadů a českého místodržitelství do jižních Čech, protože u Prahy bylo stanoveno její vydání nepříteli. Za provizorní sídla úřadů byla stanovena Plzeň, Klatovy, Písek a České Budějovice. 18. června podal Lažanský do Vídně zprávu, že evakuace zemských úřadů je připravena.²² Šlo se do takových podrobností, že 21. června dostala zemská pokladna příkaz vyplatit všem úředníkům i zřízcům českého místodržitelství i policejního ředitelství dvouměsíční plat předem. Počítalo se zřejmě s jejich náklady při přesunu na provizorní stanoviště a Lažanský si chtěl nepochybně zajistit jejich spolehlivost.

K praktickému zvládnutí evakuace zemských úřadů byla 23. června 1866 v Praze zřízena zvláštní Ústřední přípravní komise.²³ Jejím úkolem bylo organizovat využití zákonné přípravní povinnosti civilního obyvatelstva, která byla

pro ten účel nově upravena. Ze středních a jižních Čech byli evidováni majitelé větších usedlostí a byla jim předepsána povinnost přistavit na vyzvání úřadů povoz s potahem a kočím. Komise svou funkci dispečera odvozu majetku úřadů skončila dnem obsazení Prahy (8.7.1866), ale přípravní povinnosti byli i nadále vymáhány po celých Čechách z rakouské i pruské strany a často i násilně.

České místodržitelství evakovalo z Prahy do Plzně jako poslední zemský úřad 6. července. Hrabě Lažanský to veřejnosti ohlásil dosti rozpačitým prohlášením, ve kterém na jedné straně vyzýval ke klidu, odvolával se na vyšší rozkaz a víceméně se přiznával k trapným pocitům, vyvolaným tímto ústupem.²⁴

Odchodem českého místodržitelství z Prahy byla ukončena evakuace zemských úřadů do jižních Čech. Policejní ředitelství například dostalo z Vídně příkaz k evakuaci již 14. června, tedy ještě před zahájením války,²⁵ finanční prokuratura a zemské finanční ředitelství 4. – 5. července.²⁶ Před jejich odjezdem bylo jejich hlavním úkolem během května – června zajistit ochranu státních peněz. Korunovační klenoty byly z Prahy odvezeny již koncem května,²⁷ okresní a krajské pokladny byly během června svezeny do pevností Josefov, Hradec Králové aj.²⁸ Dělo se tak za spolupráce s pražským vojenským velitelstvím, které opustilo Prahu 4. července a evakovalo do Českých Budějovic.²⁹ Po stanovení odstoupení Plzně Prusům demarkační linií se do Českých Budějovic bylo nuceno evakuovat i české místodržitelství.³⁰ Všem úředníkům evakuovaných institucí byla po dobu nemožnosti vykonávat službu udělována placená dovolená.³¹ Týkalo se to i poštovních a četnických stanic.

Zastavme se ještě podrobněji u poštovních spojů. Jejich význam nejen pro vedení války, ale i pro politickou situaci v zemi v té době nesmírně stoupl. Vzhledem k novinové i telegrafní dopravě se pošta stala skutečným tvůrcem politické a hospodářské situace v českých zemích a na jejím zpravodajství nakonec závisel do značné míry i postup evakuace státní správy. Pro vojenské účely byla již 15. června 1866 zřízena v Praze u hlavního poštovního úřadu polní pošta. Po zahájení války byla polní pošta umístěna na vozech a jezdila za hlavním armádním stanem, od 23. června byla umístěna ve Svitavech. Odtud byly rozesílány zásilky většinou jízdními kurýry k jednotlivým vojenským útvarům.³² České poštovní ředitelství zajišťovalo civilní provoz z Prahy do 3. července, kdy bylo evakuováno do Plzně. Téhož dne byla vídeňským ministerstvem obchodu, kterému poštovní ředitelství podléhalo, rozšířena pravomoc hlavního poštovního úřadu v Praze na veškeré neokupované území severních a středních Čech. Současně byl z Vídně do Prahy vyslán poštovní inspektor Käufler, pověřený stykem s pruskými okupačními orgány. Prusové sami měli zájem na poštovním provozu, a tak 11. července, kdy české poštovní ředitelství evakovalo z Plzně do Českých Budějovic, bylo upozorněno od Käuflera, že pražské pruské vojenské velitelství s ním navázalo styk a má zájem o obnovení provozu.³³ Je samozřejmé, že jako okresní

úřady politické a soudní správy i poštovní a telegrafní úřady a stanice uzavíraly před postupující okupací svou činnost (viz v příloze tabulku).³⁴ Následkem toho byla přerušena telegrafní spojení, sloužící v té době jako nejrychlejší prostředek zpravodajství nejen rakouské, ale i pruské straně. Pro náladu a morálku obyvatel i příslušníků obou armád měl velký význam i nepřerušovaný provoz listovní pošty. Proto po dvoudenním přerušení činnosti hlavního poštovního úřadu v Praze (8. – 10. 7.) přistoupilo pruské velitelství k dohodě s Käufllem o zajišťování některých služeb příslušníky pruské zeměbrany.³⁵ Protože docházelo na mnoha případech k uzavření činnosti poštovních úřadů ve větším předstihu před okupací, vydal 17. července pražský poštovní úřad výzvu k místním poštovním úřadům k zajišťování provozu do jeho úplného znemožnění.³⁶ Po uzavření příměří se poštovní pracovníci postupně vraceli na svá místa a k přerušení poštovního spojení již nedošlo. Spojení s Vídní bylo zajišťováno přes České Budějovice a Linec bez přerušení po celou dobu války.³⁷

Zlepšování situace a její normalizace v oblasti státní správy nastaly v souvislosti s uzavřením příměří 22. července 1866. Po dohodě s pruskou vojenskou správou bylo v Praze zřízeno zvláštní detašované oddělení českého místodržitelství, vedené dvorním radou Vojtěchem baronem Hennigerem.³⁸ Jeho hlavním úkolem bylo zprostředkovávat styk rakouské i pruské správy a zajišťovat v nezbytné míře zájmy zemské státní správy.³⁹ Pokyn k odstraňování důsledků války vydala rakouská vláda již 3. srpna 1866. Jedním z jeho hlavních článků bylo obnovení činnosti rakouských státních úřadů na obsazeném území.⁴⁰ Návrat zemských správních orgánů do Prahy byl opět organizován postupně. První se již 9. srpna opět vracelo poštovní ředitelství, které mělo zajistit organizaci přípravy pro evakuaci ostatních úřadů. Jako poslední se 3. září, tedy až po uzavření míru, vracelo do Prahy české místodržitelství, policejní ředitelství a konečně 4. září zemská hlavní pokladna.⁴¹ Dověšením konzolidace zemské státní správy se stalo jmenování hraběte Karla Rothkircha – Panthena českým místodržitelem. Dosavadní zemský maršálek tuto funkci převzal týden po odchodu pruské armády 26. září 1866.

Literatura uvádí, že hraběti Lažanskému bylo vysloveno zvláštní poděkování za vedení zemské státní správy v době války ve funkci vicemístodržitele, ale k jeho jmenování českým místodržitelem nemohlo dojít, protože byl v Čechách „v důsledku selhání státních úřadů“ v této době velmi neoblíbenou osobou.⁴² Byl mu vyčítán zbabělý útěk zemských úřadů, protože veřejnost se nikdy nedozvěděla, že vše bylo na příkaz Vídně. Bylo mu vyčítáno nezajištění chodu správních úřadů v pohraničních oblastech Čech, protože skutečný průběh událostí zastřel fakt, že v dubnu i květnu se místodržitelství přes krajské úřady právě toto pokoušelo zajistit. Zdá se, že případ Lažanského lze přirovnat k případu generála Benedeka, na kterém do jeho smrti zůstal stín prohrané války. Lažanský ostatně

nebyl sám, kdo byl odsouzen veřejností a je ironií, že se tak stalo i jeho nástupci. Hrabě Rothkirch-Panthen zastával v době války funkci zemského maršálka. Tak, jako se zachovalo české místodržitelství, zachoval se i český sněm. V době války převážná část jeho poslanců i sám zemský maršálek opustili Prahu a uchýlili se do soukromí. Stín podezření ze zbabělosti proto padl na hraběte Rothkrcha i ve funkci místodržitele. Již 8. března 1867 byl na vlastní žádost penzionován, vzdal se i svého poslaneckého mandátu a odešel do soukromí.⁴³

Podobný osud hrozil dokonce i samotnému Františku Palackému. Společně s dr. Riegreem byli pověřeni, aby jako přísedící zemského sněmu odvezli 2. července 1866 zemské peníze před nebezpečím pruské okupace z Prahy do Lince. Při návratu, kdy již je dostihla zpráva o porážce u Hradce Králové, zamířili na Riegrův statek v Malši. Teprve po písemném upozornění přátel, že pražská veřejnost odsuzuje jejich nepřítomnost jako zbabělost, vydali se oba na cestu do Prahy.⁴⁴ Čekala je ovšem dobrodružná cesta z části již okupovaným územím. Vyžádali si proto v Kutné Hoře od pruského velitelství propouštěcí list a pokračovali po Černokostelecké silnici. 16. července dorazili do Radošovic, kde byli navzdory propouštěcímu listu zatčeni pruskou hlídkou. Mladší a horkokrevnější dr. Rieger se ohradil. Byl proto eskortován k pruskému velitelství do Kostelce nad Černými Lesy. Uvážlivější Palacký mohl pokračovat na cestě do Prahy. Večer toho dne již srovnával své zážitky se zážitky přátel z okupace Prahy a shrnul je v dodnes připomínanou větu: Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm.⁴⁵

Na příkladech hraběte Lažanského a Rothkircha i dr. Riegra a Palackého si můžeme dokumentovat postoje obyvatelstva k prusko-rakouské válce. Ještě v dubnu hlásily krajské úřady ve svých zprávách o náladě obyvatelstva souhlas s prusko-rakouskou válkou pouze z Chebu a Litoměřic. V květnu již policejní ředitelství i pražské vojenské velitelství upozorňuje na snahy vytvářet zeměbrany.⁴⁶ Císařský manifest s ohlášením války ze 17. června užil obrat „válka Němců s Němci“. To však platilo jen o armádě, kde opravdu byla poměrně málo zastoupena česká národnost.⁴⁷ V době zveřejnění manifestu již byla v Praze saská ustupující armáda a vzrůstaly obavy z pruské invaze do Čech, tedy zatažení českého obyvatelstva do války. Obavy byly postupně zesilovány proudem uprchlíků ze severních Čech a s předstihem neoznamovaným uzavíráním činnosti státních úřadů. Postupně se změnily na mnoha místech v paniku obyvatel. V Praze například jen za jediný den, 1. července, opustilo město 13000 osob.⁴⁸ Panika zde zřejmě vyvrcholila po vydání již připomenutého svolání Lažanského a zprávách o porážce u Hradce Králové, ale 8. července již zaznamenal Jan Neruda v Praze klid a rezignaci otevřeného města před nepřátelskou okupací.⁴⁹

Osud Prahy byl předurčen osudem celých severních Čech. Reakce jejich obyvatel na pruskou okupaci byla různá. V menších obcích se obyvatelé většinou před pruskou armádou ukryli nebo bránili svůj majetek lstí, trávením studní aj.

Prusové ve vlastním zájmu všude předem oznamovali, že obyvatelstvu nechtějí ubližovat a snažili se podchytit protivládní nálady. Okupační armáda potřebovala při svém postupu klidné zázemí a zásobování. Její velitelé se proto obraceli na představitele obcí, jejichž význam tak nesmírně vzrostl.⁵⁰ Především se zvýraznila úloha okresních zastupitelských sborů a starostů. A tady již šlo o osoby s větším politickým rozhledem, mnohdy o příslušníky šlechty (např. okresním starostou v Děčíně byl hrabě Bedřich Thun, v Mělníce Jiří kníže Lobkovic, v Karlíně hrabě Oldřich Černín aj.). Ale i nearistokratičtí členové volených zastupitelstev vynikali svým vzděláním a schopnostmi nad svými spoluobčany. Nelze se proto divit, že pruské agitaci nevěřili, ale pochopili, že rakouská státní moc je oslabena a pokusili se uplatnit české požadavky. Jako první vystopupilo okresní zastupitelstvo v Mladé Boleslavi 23. července 1866 se zveřejněním Ohlášení, které žádalo na rakouské vládě národní rovnoprávnost a další politické požadavky.⁵¹ Po něm následovalo Osvědčení bělského okresního zastupitelstva z 2. srpna, Vlašimi z 11. srpna a další.⁵² Mezi mladoboleslavským Ohlášením a bělským Osvědčením však byl velký rozdíl. Mladoboleslavské opakovalo jen známé české požadavky o národní rovnoprávnosti, obnovení českého sněmu a potvrzení nového volebního řádu. Bělské Osvědčení šlo dál a odrazila se v něm politická situace v zemi. Ve svém pátém požadavku žádalo předání kompetence okresních politických a soudních úřadů okresním zastupitelstvům.⁵³ Požadavek byl natolik revoluční, že ho odborná literatura hodnotila jako pokus změnit strukturu rakouské státní správy zdola, což skutečně byl.⁵⁴ Vyplývá to i z jeho zdůvodnění tím, že úřednictvo a četnictvo svým chováním za okupace v očích veřejnosti ztratilo veškerou autoritu. Opět se tu objevila nijak nezastřená kritika evakuace a tím i rakouské státní správy ve Vídni. Bělské prohlášení bylo proto po válce hodnoceno jako zvláště nebezpečné, jeho autoři byli vyšetřováni a byl zjišťován i jeho ohlas ve veřejném mínění v ostatních částech země.⁵⁵

Od uzavření míru se snažily státní úřady obnovit svou autoritu, zjistit smýšlení obyvatelstva k rakouské vládě a uklidnit jeho rozjitření válečnými útrapami.⁵⁶ Tato snaha se v podstatě dělila na dva způsoby: 1) podchycení a izolování politicky nebezpečných osob a hnutí, 2) příslib vyplácení válečného odškodnění, obnovení činnosti všech článků státní správy a řízení zásobování obou procházejících vojsk.

Přesto, že válka trvala pouhé dva měsíce, následky průchodů armád, válečných střetnutí a okupace znamenaly pro více než jednu třetinu obyvatel Čech zchudnutí na několik let. Poměrně největší škody zavinily průchody a dlouhodobý pobyt rakouské i pruské armády a jejich zásobování.⁵⁷ Zasáhly daleko větší území, než přímá vojenská střetnutí a dotýkaly se větší měrou základních životních potřeb obyvatelstva. Rozebereme si proto vyplácení válečného odškodnění civilnímu obyvatelstvu státem.

Pro lepší pochopení situace obyvatelstva si můžeme uvést například autentické vyličení obyvatel města Sobotky v červnu 1866 o jeho obsazení pruskou armádou: „Dne 29. června 1866 odpoledne ve 3 hodiny vtrhlo do Sobotky nepřátelské vojsko pruské od Kosti a Horního Bousova a rozložilo se táborem po městě a okolí. Odpoledne hned po příchodu svém požadovalo vojsko nepřátelské potravu a sice víno, pivo, kávu, dobytek, píci aj. V noci po rekvisici nastalo drancování: vojsko pruské vrazilo do jednotlivých stavení a pobralo kde co našlo. Vojsko nepřátelské rekvírovalo řádně pro 15000 mužů od představenstva zdejšího. V noci však leželo zde velké množství Prusů, které pak – aniž rekvisicí více nic dostati se nemohlo, protože před tím všechny zásoby potravy rakouské vojsko spotřebovalo – drancováním se zabývalo. Dne 30. června a 1. července 1866 zůstala ještě značná síla nepřátelského vojska pruského v městě zdejším a okolí a může se svědomitě říci, že po celé dny 29. a 30. června a pak 1. července 1866 vojsko pruské neustále Sobotkou k Jičínu šlo a škodu působilo.

Připamatuji se, že v městě Sobotce již před příchodem Prusů rakouské vojsko potravu větším dílem spotřebovalo a že po vtrhnutí nepřátelského vojska a rekvisicích značných, drancováním všechna potrava odebrána byla tak, že po celé dva dny v městě co k jídlu a pití k dostání nebylo. Dne 30. června 1866 zřídilo pruské vojsko v Sobotce lazaret a sice 2. těžký polní, pro který značné, ba ohromné množství potravy a věcí v městě, v úkolních vesnicích a celém okrese rekvírovalo.“⁵⁸ Podobně hovoří i zprávy pamětníků událostí z jiných měst a vesnic, které byly často uveřejňovány v časopisech i knižně.⁵⁹ Ustupující rakouská i postupující pruská armáda požadovala na civilním obyvatelstvu zásoby potravin, šatstva, koní a jiných potřeb. Vzhledem k tomu, že úroda z roku 1865 byla zničena katastrofálním suchem a úroda z roku 1866 opět válkou, hrozilo na mnoha místech nebezpečí hladu. Spolu s nedostatkem potravin stoupaly i jejich ceny. V době příměří například stoupla cena chleba až na trojnásobek proti ceně před válkou.

Tísňivé existenční podmínky mohly snadno zradikalizovat obyvatelstvo v postižených oblastech. Rakouská státní správa se pokusila situaci řešit organizováním zásobování armád tak, aby bylo zabráněno drancování. Podle výnosu rakouského státního ministerstva ze dne 2. srpna 1866 měly v době 2. – 12. srpna převzít zajišťování zásobování pruské armády rakouské úřady, po 12. srpnu pruské vojenské velitelství.⁶⁰ V praxi se to provádělo tak, že okresní úřady, které většinou již obnovily svou činnost, jen vyhlášovaly požadavky rakouské i pruské armády. Obyvatelstvo bylo povinno zajišťovat jejich plnění přes to, že 28. července rakouská vláda přislíbila převzít veškeré dodávky pro pruskou armádu. Obdobně 9. srpna vydal pruský generál Erich proklamaci, ve které oznámil převzetí stravování pruského vojska pruskou vojenskou správou od 12. srpna a výslovně zdůraznil, že místní obyvatelstvo nesmí být nadále za-

těžováno. Vyhláška vrchního guvernera pro České království generála Vogela z Falkensteinu však 18. srpna konstatovala, že se stravování vojska stále ještě přenáší na místní obyvatelstvo.⁶¹

Stanovení výše aprovizace se lišilo podle místních poměrů. Průměrně byla stanovena dávka pro armádu na den a pro muže: 1,26 libry chleba, 0,5 libry masa (nebo slaniny), 1,5 lotu soli, 1 lot kávy, 6 lotů rýže, případně 7,5 lotů krup či 15 lotů luštěnin, 0,25 žejdlíku kořalky. Píce pro koně byla stanovena na 11,5 libry ovsa, 3 libry sena a 3,5 libry slámy. Výše dávek ovšem nebyla vždy přesně dodržována a spolu s rekvizicí, která byla často jen slušnějším názvem pro drancování, byla aprovizace nejtěžším důsledkem prusko-rakouské války pro civilní obyvatelstvo.⁶² Proto se detašované oddělení českého místodržitelství v Praze záhy po svém zřízení v červenci 1866 ujalo přípravy tzv. válečného odškodnění obyvatelstvu za ztráty zaviněné válkou. V dohodě s pruským vojenským velitelstvím vydalo několik nařízení, která měla zabránit neevidovaným škodám, například nařízení o vydávání potvrzení za poskytování přípreže rakouské nebo pruské armádě. V mnoha případech, zvláště při obsazování vesnic pruskou armádou, byly přípreže vymáhány jako součást rekvizice. Vydávání potvrzení, na jehož základě místodržitelství slibovalo náhradu, bylo ovšem dosti nemyslitelné. Za jakých okolností bylo přípreže mnohdy poskytovány si můžeme ukázat na pozdější výpovědi čeledína Václava Skramuského z obce Velké Všelisy, který se zúčastnil dopravy raněných rakouských vojáků při bitvě u Jičína: „Dne 28. t.m. (června) když jsem jel pro raněné pod Jičín k lesu, kde nás více bylo, přijel k nám jeden důstojník a křičí na nás, aby jsme ujížděli, kdo kam můžeme, by nás Prusové nezajali. Já ujížděl a koně hnál až za Jičín, koně dále utíkati nemohli, protože byli moc stýráni a tamti pořád ujížděli a lid křičel, že Prušáci jsou za námi, aby jsme ujeli nebo utekli. Byl jsem nucen koně a vůz zanechat a zachránit sám sebe.“⁶³ Je zřejmé, že už se čeledín s majetkem nesetkal a je stejně tak pochopitelné, že žádné potvrzení za poskytnutí přípreže neměl. Domáhal se náhrady čestným prohlášením, díky němuž se nám zachovalo svědectví o situaci u Jičína. O nutnosti mít potvrzení vůbec nevěděl, protože v té době ještě se o žádném nemluvilo a v jeho situaci ho ani nemohl získat. Nevědělo se o ní ani po jejím ohlášení, protože místodržitelská nařízení si nacházela opět cestu do severních Čech až prakticky po uzavření příměří. V důsledku toho velká část škod obyvatelstva nebyla uznána.

Po uzavření příměří a částečném stabilizování poměrů v zemi, pristoupilo státní ministerstvo k organizaci příprav vypočítávání a vyplacení odškodného. Dne 3. srpna 1866 vydalo výnos o odstranění důsledků války, na jehož základě nařídilo české místodržitelství oběžníkem ze dne 7. srpna všem krajským úřadům zřídit okresní odškodňovací komise. Komise měly předběžně zjistit rozsah válečných škod na území svého okresu a oznámit je prostřednictvím krajských

úřadů místodržitelství.⁶⁴ K jejich zřizování však bylo většinou přistoupeno až po uzavření míru. Nejvyšším rozhodnutím ze dne 10. září 1866 byla schválena pravidla pro zemskou válečnou odškodňovací komisi, jako řídicí orgán celé odškodňovací akce v zemi. Komise měla od místodržitelství převzít podklady o dosud zjištěných škodách, doplňovat a opravovat další došlé výkazy škod okresních odškodňovacích komisí, povolovat a navrhopvat udělení záloh na škody, které bude hradit stát. Jako hlavní řídicí orgán pro celou monarchii byla ve Vídni zřízena při ministerstvu vnitra Ústřední válečná likvidační komise. Tvořili ji zástupci ministerstva vnitra, financí, války, obchodu a zástupce státní účtárny.⁶⁵ Období, za které měly být uznány válečné škody, vymezila ústřední komise rozmezím od začátku sasko-pruské války do 30. srpna 1866 a rozdělila je do tří etap: 1) 14.6. – 23.7., 2) 24.7. – 1.8., 3) 2.8. – 30.8. Závěrečným aktem k zakončení organizačních příprav pro odškodnění se stal kabinetní list hraběti Belcredimu ze dne 13. října 1866, ve kterém císař zdůraznil, že „kdo v těchto těžkých dobách jakou oběť pro říši učinil, může též vyhledávati pomoci říše, a té se má bez všeho prodlení každému dostati dle práva a spravedlnosti“.⁶⁶

Kabinetní list byl důsledkem zpráv českého místodržitele o situaci v severních Čechách, které byly nejvíce válkou postiženy a příslibu osobní návštěvy císaře v Praze a postižených oblastí. Uskutečnila se ve dnech 18. října – 8. listopadu 1866 zhruba po trase Brno, Olomouc, Opava, Přerov, Pardubice, Praha, severovýchodní a severní Čechy. Ve dnech 24. – 31. října učinil císař zastávku v Praze, při které městu přislíbil dar 20 000 zlatých a příspěvky na stavby muzea a Národního divadla. Význam návštěvy byl posílen dvěma zasedáními rakouské vlády na pražském hradě ve dnech 28. a 29. října 1866. O celé návštěvě i jejím průběhu lze říci, že to byla obhlídka válečných škod. Sloužila ovšem i k morálnímu povzbuzení postižených a politickému uklidnění obyvatelstva. Již před cestou, 11. října, přijal císař v audienci pražského primátora a děkoval jeho prostřednictvím Praze i všem českým městům za oběti podstoupené ve válce. Při svém pražském pobytu se pak pokusil získat českou politickou veřejnost vyznamenáním jejích špiček. Byl mezi nimi i již zmíněný František Palacký. Císař mu udělil vyznamenání a nabídl šlechtictví. Uvážlivý Palacký se zachoval charakteristicky pro svou osobu. Tak, jako při pokusu o získání Palackého v roce 1848 nabídkou křesla ministra vyučování, setkal se císař opět s odmítnutím. Palacký vyznamenání přijal, ale šlechtictví odmítl.⁶⁷ Podpořil však žádost pražské městské rady o předání pražských hradeb od vojenské správy do správy města. Hradby v té době již na několika místech bránily v rozšiřování města a průběh poslední války, kdy Praha byla otevřeným městem, zcela ukázal na jejich neučinnost pod vojenskou správou. Císař předání přislíbil a celou žádost postoupil k vyřízení ministerstvu války a financí. Výsledkem bylo, že předání bylo upřesněno na vykoupení a došlo k němu až v letech 1871–1888.⁶⁸

Vraťme se však k organizaci odškodňovací akce, která je předmětem této práce jako jedna z forem přístupu státní správy k válkou postiženému obyvatelstvu.

Na základě kabinetního listu ze 13. října 1866 vydalo české místodržitelství nové nařízení o podávání výkazů škod způsobených válkou, které již vedlo ke skutečnému zakládání okresních odškodňovacích komisí.⁶⁹ Dne 19. října schválila vídeňská Ústřední likvidační komise definitivní znění instrukcí pro zemskou válečnou odškodňovací komisi a 20. října začala zemská komise v Praze pracovat.⁷⁰ Předsedou komise byl jmenován zástupce českého místodržitele, jejími členy se stali zástupci zemského finančního úřadu, kontrolního úřadu, válečného komisařství, zemského výboru, finanční prokuratury a obchodní i živnostenské komory, Vlastenecko-hospodářské společnosti, lesnické jednoty a města Prahy. Hlavní náplní práce zemské komise bylo přezkoušení výkazů škod předložených okresními komisemi. Přitom měla komise sledovat dodržování stanovených lhůt k podávání opovědí škod, dbát na vypracování výkazů podle platných směrnic, vyloučit škody, které nepřicházely v úvahu k úhradě státem, sjednotit ceny udávané ve výkazech a vést evidenci o vyplácených zálohách. Pro činnost okresních odškodňovacích komisí vydala zemská komise po svém zřízení nové „Naučení, kterak jest vyšetřiti škodu příhodami minulé války způsobenou.“⁷¹ Podle této instrukce se okresní odškodňovací komise skládaly z okresního představeného (hejtmána), pracovníka okresního finančního ředitelství a starosty okresního zastupitelstva. Poslední měl právo přibrat do komise další členy z okresního zastupitelstva. Ve městech se zvláštním statutem (Praha, Liberec) měl zřídit odškodňovací komisi sbor starších v dohodě s místodržitelstvím a zemským finančním ředitelstvím. Okresní odškodňovací komise dostávaly podklady pro sestavení výkazů škod od jednotlivých obecních zastupitelstev. Výkazy škod (tzv. operáty) byly sestavovány ve formě jednotných předtištěných formulářů podle kategorie škody a zahrnovaly zhruba její popis, datum a místo způsobení, původce, navrhovanou sumu k odškodnění a přiložené doklady (potvrzení, svědectví). V zásadě byly veškeré škody, které byl ochoten stát hradit, rozděleny do tří kategorií: A) kontribuce a rekvizice pruské armády, B) rekvizice a stravování rakouské armády, C) ostatní škody (přípřeže, požáry aj.). Okresní komise měla mimo schválení a postoupení výkazů škod jednotlivých obcí také navrhnout pořadí při vyřizování výplat odškodnění a upozornit na místa, kde hrozilo nebezpečí nouze.⁷² Přednostní pořadí měly mít obce postižené následky přímých vojenských střetnutí. Za takové byly počítány okresy Nechanice, Hradec Králové, Jaroměř, Náchod, Trutnov, Dvůr Králové, Hořice, Jičín, Lomnice nad Popelkou, Turnov a Mnichovo Hradiště.⁷³ V případě potřeby měla okresní komise navrhnout udělení zálohy na odškodnění, nejvýše však do poloviny celkové sumy. Výkazy pro zvláště postižená místa tvořily samostatnou kategorii válečných škod (výkaz D). Celkové výkazy o požadovaném odškodnění

podávala okresní komise zemské do 14 dnů po obdržení podkladů z obcí.⁷⁴ Na jejich základě pak zemská komise vypracovala tzv. hlavní likvidační výkazy, které postoupila ústřední likvidační komisi do Vídně. K upřesnění a přezkoušení pravdivosti údajů ve výkazech okresních komisí jmenovala zemská komise pro jednotlivé kraje své zplnomocněné komisaře.

Největší potíží, na kterou narážela celá odškodňovací akce, byla otázka financí. Po uzavření míru a podrobnějším propracování organizace odškodnění se počítalo ze strany státu s částkou 500 000 zlatých. To však byla např. suma, kterou žádala pro své odškodnění jen samotná Praha.⁷⁵ K 19. září 1866 byla již přihlášena celozemská škoda v hodnotě 3 373 157,67 zlatých. Kritičnost situace se ovšem před Prahou neutajila a když 13. října císař kabinetním listem potvrdil odškodnění bez výjimek, zemský sněm se peticí ohradil proti použití zemských peněz ve větší míře k tomuto účelu.⁷⁶ Je pravděpodobné, že tato situace vyvolala ona dvě zasedání vlády v Praze. Skutečností zůstává, že koncem roku 1866 bylo již počítáno s odškodněním ze strany státu v částce 4 000 000 zlatých. Mimo to byly některým místům přiděleny milodary a pořádaly se sbírky i mimo české země.⁷⁷ Výnosem zemské odškodňovací komise ze 4. prosince 1866 bylo povoleno ustavení „výpomocných komitétů“ při městských úřadech pro soukromé sbírky na válkou postižené.⁷⁸ V mnoha případech převzaly tento úkol okresní odškodňovací komise, především v místech válkou postižených, kde se nedal očekávat velký výsledek, např. v Mladé Boleslavi. Rozebereme si proto tento okres více.

Z výše nahlášených škod je možno odhadnout a srovnat rozsah škod v jednotlivých oblastech Čech. Z celkové sumy škod 3 373 157,56, přihlášených k 19. září 1866, vykazoval nejvyšší částku královehradecký kraj ve výši 1 084 496,89 zl. Po něm následoval kraj čáslavský se 479 598,70 zl., pak jičínský (470 130,54 zl.), chrudimský (366 917,97 zl.), plzeňský (206 280,02 zl.), pražský – bez města Prahy (181 488,53 zl.), boleslavský (161 475,98 zl.), litoměřický (129 739,31 zl.), táborský (112 198,20 zl.), písecký (54 816,17 zl.), budějovický (27 862,13 zl.) a konečně chebský (19 177,05 zl.). Zbývající částka do celkové přihlášené sumy zahrnovala škody způsobené na komunikacích. Je zcela příznačné pro charakter poškození obyvatelstva, že nejvyšší škody byly způsobeny rekvizicemi.⁷⁹

Přihlášením škod neměla ovšem obec zajištěnou jejich úhradu. K její výši se musela vyslovit okresní, zemská a konečně vídeňská komise. Především zemská i vídeňská se snažily zaujmout co nejprísnejší a tím i nejšetrnější stanovisko. Většinou došlo k polovičnímu snížení nárokové částky. Jako příklad nám může posloužit obec Bezděčín v mladoboleslavském kraji. Přihlásila škody způsobené průchodem a ubytováním rakouského a saského vojska ve dnech 31. srpna až 5. září. Přes to, že ztráty vznikly již v době po stanoveném rozmezí pro odškodnění, uznala okresní komise celou hlášenou hodnotu 488,70 zl. Zemská

komise snížila odhad škody na 265,14 zl., tedy bezmála na polovinu. Po dalších, dodatečných hlášeníh obce, byla zemskou komisí navržena Vídní částka 773,55 zl. Škoda byla uznána jako vzniklá v průměří. Odškodnění pro tuto dobu hradila z části saská pokladna a z části zemská pokladna. Ze státní pokladny byla uznána k proplacení pouze částka 392,33 zl., tedy polovina požadovaného odškodnění.⁸⁰ Zbývající částku obec dostala značně zmenšenou odpisem z daní a ze saské strany v naturáliích (vojenské koně). Jiný případ bylo Taxisovo niměřické panství. Ve stanovené lhůtě podalo žádost o odškodnění 778 zl. Pro nedostatek dokladů mu však bylo uznáno pouze 120 zl. tedy méně o 658 zl. Podobně obec Mladá Beleslav nemohla doložit z celkové sumy 3 860,68 zlatých celkem 3279,28 zlatých a bylo jí tedy nahrazeno pouhých 581,40 zlatých.⁸¹ Nedostatek požadovaných potvrzení na rekvizice, přípřeže a jiné ztráty obyvatelstva, vyvolaný jednak neznalostí a jednak, zcela pochopitelně, situací při které ztráty vznikaly, odškodňovací akci zdržoval. Zpočátku stanovené lhůty k podání výkazů škod bylo nutno stále prodlužovat, protože docházely dostatečné výkazy, doplňující již předložené. Nejrychleji bylo odškodnění ukončeno v jižních Čechách, kde nedošlo k vojenským střetům a válka zde nezpůsobila tolik škod. Například okres Nové Hradce dostal již 15. prosince 1866 1207 zlatých a 42 krejcarů z celkové částky, která byla okresům budějovického kraje vyplacena.⁸² Přitom i tento kraj celkovou sumou 91 326,56 zlatých, která mu byla jako odškodnění vyplacena, předkročil odhadovanou škodu 27 862 zlatých z 19. září 1866. Rozdíl nebyl způsoben jen špatným odhadem, ale i skutečností, že obyvatelstvu vznikaly i po ukončení války škody jejími následky. Jedním z největších důsledků bylo propuknutí epidemie cholery, která se rozšířila po celých Čechách i na Moravě. Její rozsah byl tak velký, že vyvolal i povzdech u básníka Jana Nerudy: „Nadešel čas umírání. Tisícové klesli rázem ze den jediný a tisícové padají za nimi znenáhla.“⁸³ Epidemií byly samozřejmě nejvíce postiženy oblasti válečných střetů, tedy severovýchodní Čechy. Zde také nejdéle a nejpomaleji probíhala odškodňovací akce. Teprve k 1. dubnu 1867 bylo například uznáno vyúčtování válečných škod pro okres Hradec Králové částkou 173 393 zlatých, 86 krajcarů.⁸⁴ Zvláštní částka 201 046 zlatých byla určena pro místa přímých bojů v hradeckém kraji. Za celý kraj bylo uznáno odškodné 1 040 161 zlatých, 80 krajcarů. Proti 19. září, kdy se škoda hradeckého kraje odhadovala na 1 084 497 zlatých je to méně zhruba o 44 335 zlatých.⁸⁵ Pro srovnání jde zhruba o sumu, kterou odškodňovací komise odsouhlasily dohromady pro obce Nové Město nad Metují a Polici. Snížení bylo důsledkem toho, že státní pokladna již dočerpávala finanční prostředky, určené pro odškodnění. Tím ovšem byly ohroženy právě oblasti nejvíce postižené. Sucho roku 1865 nedovolilo obcím příliš velké zásoby. Vojenské střety i průchody vojsk zničily na mnoha místech úrodu roku 1866 a epidemie cholery i nedostatek potahů pak ztěžovaly sklizení jejích zbytků. Postiženým obcím hrozil hlad, jak o tom svědčí například petice představenstva obcí Chlum, Dlouhé Dvory, Lípa,

Rozběřice, Všestary, Bříza, Čistěves, Světí a Neděliště k císaři z počátku ledna 1867.⁸⁶ Tyto obce dodávaly již před válkou přípraze rakouské armádě. Před bitvou u Chlumu dostaly příkaz k evakuaci, přičemž musely odevzdat rakouské a saské armádě většinu dobytka. Zbývající část jim byla odebrána po bitvě vítěznými Prusy. Obce byly nuceny dopravovat pruské raněné vojáky až na hranice Čech. Pro své ztráty byly obce zařazeny mezi nejvíce postižené a byla jim již v srpnu 1866 poskytnuta naturální výpomoc v odhadnuté hodnotě 35 323 zlatých. Další naturální výpomoc jim byla poskytnuta v září a říjnu 1866, celkové vyúčtování však stále schváleno nebylo. Jako projev pochopení a odpověď na petici počátkem února udělil císař postiženým oblastem dar milion zlatých. Částka měla být rozdělena především na škody z výkazů písmena C, tedy způsobené požáry, drancováním a podobně. Do Turnova byl k dohledu nad jejím rozdělením přidělen v druhé polovině března 1867 ministerský komisař Pfungen. Jako příklad rozdělení můžeme uvést okresy Sobotka a Jičín. Prvnímu byla uznána škoda v hodnotě 76 550 zlatých a z daru obdržel 17 000 zlatých. Druhý měl uznanou škodu 312 904 zlatých a obdržel z daru 80 000 zlatých.⁸⁷

Přílišnému odčerpávání částky státního rozpočtu na válečné odškodnění obyvatelstva se státní správa snažila zabránit udělováním naturálního odškodnění. V praxi se jednalo o přidělování vyřazených vojenských koní a povozů obyvatelstvu. Je samozřejmé, že tato náhrada byla, vzhledem ke stavu koní i vozů po prodělané válce, zcela neplnohodnotná. Ještě pochybnější hodnotu pro zemědělské obyvatelstvo bylo rozhodnutí rakouské vlády z ledna 1867, že požadované odškodnění za rekvisice, které přesahuje 1000 zlatých, má být hrazeno státními dluhopisy. Přitom nárokové odškodnění za rekvisice a přípraze bylo právě největší a nejčastější položkou výkazů o škodách. Například obec Litomyšl nárokovala za přípraze, vynucené pruskou armádou, 108 991 zlatých z celkové sumy 138 621 zlatých požadovaného odškodnění. Tato forma poškození také postihla největší územní oblast.

Postup při uznávání a proplácení válečného odškodnění obyvatelstva se od poloviny roku 1867 prakticky měnil na dlouhodobé spory o zaplacení a trval až do devadesátých let minulého století. Do roku 1880 ho řídila Zemská odškodňovací komise.⁸⁸ Z nejvíce postižených krajů bylo k tomuto roku uznáno a částečně uhrazeno pro hradecký kraj již zmíněných 1 040 161 zlatých, jičínský 932 517 zlatých a 70 krajcarů a chrudimský kraj 1 458 569 zlatých a 73 krejcarů.

Význam celé odškodňovací akce po prusko-rakouské válce byl značně snížen organizací dokladování škod a jejich problematickým nahrazováním civilnímu obyvatelstvu. Ze strany rakouské vlády byl negativní přístup k odškodňování posílen značnými ztrátami státní pokladny po prohrané válce.⁸⁹ Pro část obyvatelstva českých zemí však zpustošená země znamenala ztrátu životních jistot. Způsob, velikost a zdlouhavost nahrazování škod v nich naopak tuto nejistotu

ještě zvyšovaly a sílily vědomí, že nesou ztráty za cizí politické cíle. Odškodňovací akce v tomto směru byla druhou válečnou prohrou rakouské politiky.

POZNÁMKY

1. Z autorů, kteří byli svědky, je to především S. Heller: *Válka z roku v Čechách*. Praha 1895. Z dnešních autorů lze jmenovat např. práce P. Běliny, J. Kolečky a O. Urbana.
2. V posledních letech je to např. práce O. Urbana: *Vzpomínka na Hradec Králové*. Praha 1986.
3. SÚA, Prezídium českého místodržitelství, tajné (dále jen PMT), čj. 62/1866.
4. Písemné prameny ke studiu vojenských operací v prusko-rakouské válce na českém území jsou převážně uloženy ve Vojenském historickém archivu v Praze. Jejich soupis zveřejnila E. Boháčková: *Prusko-rakouská válka ve fondech Vojenského historického archivu*. *Historie a vojenství*, roč. 1966, č. 5, s. 940.
5. P. Bělina: *Využití pošty, železnice a telegrafu v českých zemích za války roku 1866*, *Sborník Poštovního muzea* 1983, s. 127-147; M. Borovička: *Pruský vpád do severních Čech v roce 1866*. *Sborník Severočeského muzea – Historia* 10, 1991.
6. J. Kolečka: *Bitva u Hradce Králové 1866. Slovo k historii*, roč. 1986, č. 4.
7. J. Neruda byl očitým svědkem situace civilního obyvatelstva za války i pruské okupace. Jeho postřehy a komentáře byly v roce 1924 soustředěny pod názvem *Okupační arabesky* a vydány společně s jeho fejetony tiskem v knize J. Neruda: *Válečný rok 1866*. Praha 1924.
8. V. Körner: *Post bellum 1866*. Praha 1986, s. 13.
9. SÚA, Prezídium policejního ředitelství, tajné (dále jen PPT), čj. 215/1866, č. 87.
10. SÚA, PPT, čj. 215/1866.
11. SÚA, Ministerstvo zahraničních věcí, Vídeň (dále jen MZV/R), sign. L 23, inv.č. 46.
12. SÚA, PPT, čj. 215/1866.
13. SÚA, MZV/R, opisy, sign. I/2/XX, čj. 4648/1866.
14. SÚA, PMT, čj. 17/1866.
15. SÚA. PPT, čj. 215/1866, čj. 212.
16. VHA Praha, General Komando Praha (dále jen GK Praha), sign. II. odd. 22-5/46.

17. A. Špiritová: Slovník představitelů státní správy v Čechách v letech 1850–1918. Praha 1993, s. 106.
18. Sledování jejich činnosti lze podchytit v oběžnících prezidia českého místodržitelství ve fondu SÚA, Cirkuláře a vyhlášky do r. 1918 (dále jen CV).
19. SÚA, PMT, čj. 16/1866.
20. SÚA, PMT, čj. 24, 29/1866.
21. SÚA, PMT, čj. 26, 28, 31, 38/1866.
22. SÚA, PMT, čj. 63/1866.
23. SÚA, Ústřední příprežní komise.
24. SÚA, CV, 1866 – červenec, oběžník PM č. 4086; PPT, čj. 131/1866.
25. SÚA, PMT, čj. 34, 45, 202.
26. SÚA, Zemské finanční ředitelství (dále jen ZFŘ) 1864–1867, sign. VII/95 c.d.
27. SÚA, PMT čj. 25, 37, 47, 57/1866.
28. SÚA, PMT, čj. 16, 18, 19, 22/1866.
29. SÚA, ZFŘ 1864–1867, sign. VII/95 c.d.
30. SÚA, ZFŘ 1864–1867, sign. VII/95 d.
31. SÚA, PMT, čj. 49, 55, 56/1866.
32. SÚA, České poštovní ředitelství (dále jen ČPŘ), prezídium, čj. 48/1866.
33. SÚA, ČPŘ, prezídium, čj. 7151/1866.
34. SÚA, Vrchní apelační soud (dále jen AVS), normálie, sign., PO 2 – 429.
35. SÚA, AVS, normálie, sign. Po 2 – 428; PPT, čj. 154/1866.
36. SOrA Bruntál, Okresní úřad Cukmantl, prezídium, čj. 215/1866.
37. A. Špiritová: Pražská poštovní ředitelství a ústřední poštovní správa v letech 1850–1883. Sborník Poštovního muzea 1991, s. 22.
38. SÚA, Prezídium českého místodržitelství (dále jen PM), dílčí inventář k oddělení 1866.
39. SÚA, PM 1861–1870, sign. 13/49/11, čj. 4244, 4311, 4427, 4439/1866.
40. SÚA, PPT, čj. 165/1866.
41. VHA Praha, GK Praha, sign. III. odd. 73–5/4.
42. O. Urban, citovaná práce s. 390.
43. M. Lišková: Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913. Praha 1994, s. 259.
44. J. Heidler: Příspěvky k listáři dr. F. L. Riegra. Praha 1924, s. 164–165.
45. SÚA, PPT, čj. 86/1866. Na domě restaurace Sport v Radešovicích /dnes součást Říčan) je připevněna deska, připomínající zatčení obou předních českých osobností.

46. SÚA, PMT, čj. 54/1866, VHA Praha, GK Praha, prezídium, čj. 585/1866.
47. O. Frankenberger, D. Líbal: Češi v roce 1866. Historie a vojenství, roč. 1966, č. 4.
48. Zprávy o evakuaci pražského obyvatelstva viz VHA Praha, GK Praha, prezídium, čj. 620/1866. V dobové literatuře je nálada nejvíce podchycena v již citované práci Hellera.
49. J. Neruda: Válečný rok 1866. Praha 1924, s. 104–106.
50. SÚA, CV 1866 – červenec.
51. Ohlášení zastupitelstva okresu Mladoboleslavského bylo zveřejněno v Národních listech 26. července 1866. O okolnostech jeho vzniku a velmi zajímavé politické situaci na Mladoboleslavsku viz svědectví K. Mattuše: Paměti. Praha 1921.
52. SÚA, PM 1861–1870, sign. 8/1/15/29.
53. Osvědčení okresního zastupitelstva bělského bylo zveřejněno v Národních listech 8. srpna 1866.
54. Viz citované práce Mattuše, Hellera, Urbana.
55. SÚA, PPT, čj. 214 (prius u čj. 215), PMT čj. 74/1866.
56. SÚA, PPT čj. 215/1866 – zprávy krajských komisariátů.
57. SÚA, Zemská odškodňovací komise (dále jen VOK).
58. SÚA, VOK – výkazy škod okresu Sobotka.
59. Obsazení Mladé Boleslavi např. líčí Mattuš v již citovaných pamětech, z článků je to např. F. Rudolf“ Prušáci v Mladé Boleslavi. Mladoboleslavské Listy, roč. 39/1926, č. 50–51.
60. SÚA, PPT, čj. 165/1866.
61. Heller: citovaná práce s. 432.
62. Jenom na mladoboleslavském okrese dělal výkaz výživného do 2. srpna 1866 celkem 6992,98 zlatých z 23 obcí. (SÚA, VOK, inv.č. 141).
63. Protokol odškodňovací komise obce Velké Všelisy ze dne 27. 10. 1866. SÚA, VOK, výkazy škod obce Velké Všelisy.
64. SÚA, VOK, čj. 82.
65. SÚA, VOK, čj. 5.
66. SÚA, PM 1861-1870, sign. 13/49/11, čj. 6266/1866.
67. Urban, citovaná práce s. 393, 401–404.
68. SÚA, Prezídium ministerské rady Vídeň (dále jen MRP/R), katalog v rukopise z let 1882–1888.
69. SÚA, PM 1861-1870, sign. 13/49/11, čj. 6264/1866.
70. SÚA, VOK, čj. 153/1866.

71. SÚA, VOK čj. 5/1866.
72. Např. okresní úřad v Hradci Králové podal zprávu o nouzi v obcích na území bojiště dne 18. 2. 1867 (SÚA, VOK, čj. 2441. Od roku 1867 byly spisy Válečné odškodňovací komise řazeny průběžně podle čísel bez ohledu na rok).
73. Městská rada v Mnichově Hradišti uvedla například ve svém výkazu škod, podaném již 18. října 1866, že na radnici byl při pruské okupaci zčásti zničen i městský archiv. SÚA, VOK. Výkazy škod, Mnichovo Hradiště.
74. SÚA, VOK čj. 367.
75. J. Janáček: Malé dějiny Prahy. Praha 1983, s. 280.
76. SÚA, VOK, čj. 2340.
77. SÚA, VOK, čj. 2565.
78. SÚA, VOK, čj. 1451.
79. Tato sumární čísla jsou součtem výkazů škod obcí ve spisech Válečné odškodňovací komise.
80. Výkazy škod, způsobených stravováním a ubytováním pruského vojska jsou uloženy SÚA, VOK, čj. 82,2359. Celkové výkazy škod jednotlivých obcí tvoří větší část tohoto archivního fondu.
81. Na příklad představenstvo obce Strašov na mladoboleslavsku odůvodňovalo nedostatek dokladů ke škodám jednak svou neznalostí instrukcí a jednak tím, že Sasové jim slibovali vše zaplatit v hotovosti.
82. SÚA, VOK, čj. 1137.
83. J. Neruda, citovaná práce, s. 156.
84. SÚA, VOK, čj. 3057.
85. SÚA, VOK, inv. č. 141 – odškodňovací tabely. Součet je opět součtem položek na výkazech jednotlivých krajů.
86. SÚA, VOK, čj. 1272. U tohoto čísla jsou soustředěny i další petice k místodržiteli a zemskému sněmu.
87. SÚA, VOK, čj. 2901.
88. Zemská odškodňovací komise zakončila svou činnost v roce 1880. Zbývajících agendu převzalo české místodržitelství.
89. Rozborem státní finanční politiky se zabývá práce rakouského historika F. Hoeniga: Österreichs Finanzpolitik im Kriege von 1866, Wien 1937.

PŘÍLOHA 1

Časový postup uzavírání poštovních úřadů

červen – srpen 1866

22.6. – 25.6. Hanšpach
22.6. – 26.6. Šluknov
22.6. – 30.7. Dubá
23.6. – 29.6. Rumburk
23.6. – 3.7. Jablonné
23.6. – 14.7. Liberec
23.6. – 16.7. Frýdlant
24.6. – 10.7. Česká Lípa
24.6. – 15.7. Český Dub
24.6. – 16.7. Jablonec nad Nisou
24.6. – 19.7. Železný Brod
24.6. – 26.7. Bor u České Lípy
24.6. – 29.6. Varnsdorf
25.6. – 21.7. Turnov
25.6. – 29.6. Tanvald
25.6. – 24.7. Semily
25.6. – 31.7. Police nad Metují
25.6. – 10.8. Maršov
26.6. – 31.7. Broumov
26.6. – 31.7. Náchod
27.6. – 30.6. Lomnice nad Popelkou
27.6. – 10.7. Hostinné
27.6. – 19.7. Trutnov
27.6. Nové Město na Moravě
27.6. – 21.7. Jičín
27.6. – 24.7. Dvůr Králové nad Labem
27.6. – 20.7. Žacléř
28.6. Lanškroun
28.6. – 9.7. Mladá Boleslav
28.6. – 10.7. Mnichovo Hradiště
28.6. – 12.7. Jilemnice
28.6. – 19.7. Nová Paka
28.6. – 2.8. Jaroměř
29.6. – 10.7. Bělá pod Bezdězem
29.6. – 26.7. Hořice
30.6. – 4.7. Benátky nad Jizerou
30.6. – 18.7. Vrchlabí

31.6. – 15.7. Městec Králové
1.7. – 4.7. Nové Strašecí
1.7. – 9.7. Nový Bydžov
1.7. – 3.8. Praha – pojezdna pošta
2.7. – 15.7. Nymburk
2.7. – 4.7. Unhošť
3.7. – 17.7. Chlumec
3.7. – 30.7. Nechanice
3.7. – 3.8. Hradec Králové

po bitvě u Hradce Králové

4.7. – 10.7. Pardubice
4.7. – 16.7. Ústí nad Orlicí
4.7. – 21.7. Žamberk
4.7. – 23.7. Přelouč
5.7. – 8.7. Poděbrady
5.7. – 9.7. Čáslav
5.7. – 10.7. Holice
5.7. Kouřim
5.7. – 16.7. Nasavrky
5.7. – 21.7. Rychnov
5.7. – 24.7. Chotěboř
6.7. Bilina
6.7. Kostelec nad Orlicí
6.7. Postoloprty
6.7. Teplice
6.7. – 8.7. Duchcov
6.7. – 11.7. Skuteč
6.7. – 19.7. Habry
6.7. – 22.7. Vysoké Mýto

7.7. – 16.7. Hlinsko
7.7. – 26.7. Opočno
8.7. Karlovy Vary
8.7. – 9.7. Nejdek
8.7. – 20.7. Litomyšl

8.7. – 20.7. Polička
8.7. – 21.7. Havlíčkův Brod
8.7. Praha
9.7. Mladá Vožice
9.7. – 23.7. Polná
10.7. Praha – listovní pošta
10.7. – 11.7. Počátky
10.7. – 21.7. Lanškroun
10.7. – 21.7. Příbyslav
10.7. – 24.7. Karlín
10.7. – 14.8. Smíchov
11.7. – 12.7. Benešov
12.7. Říčany
12.7. – 15.7. Kouřim
14.7. – 15.7. Říčany
22.7., 25.7. Říčany
26.7. – 28.7. Králíky
27.7. Říčany
28.7. – 29.7. Nepomuk
29.7. – 30.7. Manětín
1.9. Nepomuk

(Zpracováno podle SÚA, AVS – normálie, sign. Po 2–429)